

Dalslands Fornminnesförening 150 år

Gudrun Rydberg

Dalslands Fornminnesförening 150 år

Text: Gudrun Rydberg

Medhjälpare vid insamling av bilder och fakta: Monika Åhlund, Steneby, Bo Andersson, Mellerud, Carleric Eriksson, Steneby och Lars Göran Ahlm, Åmål.

Denna broschyr hör till en affischutställning med 10 affischer som distribueras till intresserade medlemsföreningar och bibliotek inför Dalslands Fornminnesförenings 150 års jubileum år 2024.

Bilden på framsidan visar Billingsholms herrgård i Billingsfors där Dalslands Fornminnesförening bildades den 8 januari 1874.

© Författaren

Utgiven av Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund, Mellerud i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan Regionförbund Västra Götaland.

Tryckt i 300 ex.

Broschyren är satt med Athelas 11 punkter

Tryckt på 150 gram G-silk

Tryck: Risbergs, Uddevalla 2023

Broschyren kan beställas från Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund, Kurt Hellbergs gata 4, 464 33 Mellerud, Bo Andersson, tel 070-65 20 202; e-post: bo.andersson@hembygdalsland.se eller Gudrun Rydberg, tel 0521-340 24; 070 – 374 23 27, e-post: gudrun.rydberg.le@gmail.com

Dalsland får en fornminnesförening

Billingsholms herrgård i Billingsfors där Dalslands Fornminnesförening bildades den 8 januari 1874. Huset kallas numera för Mässen och är personalmatsal för pappersbruket i Billingsfors. Foto: Tanja Mueller, TM-foto, Köpmannebro år 2023.

Dalslands fornminnesförening, även kallad Dals fornminnesförening respektive Fornminnesföreningen för Dal, bildades den 8 januari år 1874 på Billingsholms herrgård även kallad "Ön", Billingsfors. Det var den 14:e fornminnesföreningen som startades i Sverige. Den första bildades i Närke år 1856. Inga protokoll eller handlingar finns bevarade för Dalslands Fornminnesförening före år 1907. Dessa förstördes liksom merparten av föremålsamlingarna vid den stora stadsbranden i Åmål 9 maj 1901. Denna historik bygger därför på samtida tidningsartiklar samt brev mellan dåtida föreningsfunktionärer som är beskrivna i A.G. Bördhs historik i Hembygden Dalsland 1934 och 1935.

Föreningens första presidium bestod av ordföranden brukspatron Wilhelm Waern (1839–1876) på Billingsholms herrgård, vice ordföranden hemmansägare Peter Andersson (1838–1894) i Högkil, Håbols socken, sekreteraren vice pastor Carl Norder (1838–1899) i Sjövik, Laxarby socken och skattmästaren (kassör) provinsialläkare Laurenti-

På Billingsholm hänger ännu idag ett porträtt i olja på bruksdisponenten Wilhelm Waern (1839–1876) som var Dalslands Fornminnesförenings första ordförande. Foto: Tanja Mueller, TM-foto, Köpmannebro år 2023.

Hemmansägaren Peter Andersson (1838–1894) i Högkil, Håbols socken som var Dalslands Fornminnesförenings första vice ordförande. Foto: Elis Persson, Ed. Ur fanjunkaren Anders Wiréns (f. 1862 i Håbol) i Dals Ed album. Bilden finns år 2023 hos fostersonsonen Rolf Wirén, Trollhättan.

Pastor Carl Norder (1838–1899) i Sjövik, Laxarby socken var Dalslands Fornminnesförenings första sekreterare. Han blev senare kyrkoherde i Torps pastorat och ägare till Ryrs säteri i Valbo-Ryr. Norder hade Dalslands största privatsamling av fornsaker som såldes på auktion efter hans död. Foto: Maria Lundbäck, Uddevalla. Föreningen Torps sockenbok.

Bruksdisponenten för Baldernäs bolag Wilhelm Waern (1839–1876) var vid sin död även VD för Dalslands järnväg som var under byggnad. Han var den drivande kraften för att få till stånd en järnväg mellan Fredrikshald och Mellerud. För att hedra honom döpte Dalslands Järnväg ett av sina lok till Wilhelm Waern. Foto: Okänd.

Provinsialläkaren Laurentius (Laurits) R. Blume (1810–1900) i Billingsfors var Dalslands Fornminnesförenings förste kassör. Han var född och utbildad i Köpenhamn. Åren 1870–1885 var Blume provinsialläkare i Norra Dalslands distrikt och bosatt i Skåpenäs, Laxarby socken. Ett av hans barnbarn Natan Söderblom blev med tiden Sveriges ärkebiskop. Foto: Okänd.

Minnessten över Peter Andersson i Högkil, Håbols socken som var hemmansägare, riksdagsman och landstingsman samt en av initiativtagarna till Dalslands Fornminnesförening. Stenen står på den plats där Peter Anderssons mangårdsbyggnad fanns. Huset brann ner på 1930-talet. Foto: Monika Åhlund år 2023.

us Blume (1810–1900) i Skåpenäs, Laxarby socken med läkarmottagning i Billingsfors. Initiativtagarna Wilhelm Waern, Peter Andersson och Carl Norder hade alla egna privatsamlingar av fornsaker enligt tidens mode.

Enligt 1874 års stadgar för Dalslands Fornminnesförening var dess mål:

1. Att vårda och skydda fasta fornlämningar, såsom stenkummel, hällekestor, hällristningar, gravhögar och borglämningar mm.
2. Att på ett ställe samla och ordna föreningens fornsaker.
3. Att anteckna och bevara folklig tradition och dialekter från Dalsland.

Vad gjordes för att bevara fornlämningarna?

I äldre tider var tron på troll och drakar vida utbredd. Dessa antogs bo i och vakta äldre tiders gravhögar. Allmogen rörde i regel inte de gamla ättehögar av fruktan för att göra sig ovän med dessa övernaturliga väsen. Men i mitten på 1800-talet började vidskepelsen avta ute i bygderna. År 1874 var skövlingen av fasta fornminnen vanligt förekommande då bönderna, i den rådande nyodlingsivern, ville få bort stenhögar från sina gårdarna. Upphittade stenföremål återanvändes som botemedel mot sjukdomar eller såldes till antikhandlare.

Dalslands Fornminnesförening fick i mars 1875 beröm i Tidning för Wenersborgs stad och län för sina insatser för att skydda dalsländska fornlämningar. Korrespondenten Anders Magnus Magnusson¹ skriver:

”På sista tiden har dock äfwen inom vår provins bildats en fornminnesförening med Billingsfors till hufwudort, och ehuru ännu ung har likwäl denna förening redan åstadkommit mycket genom att hopsamla sällsyntheter af äldre och yngre datum dels taga en vårdande hand om de befintliga fasta minnesmärkena från sten-

Vid hållristningarna i Högsbyn, Tisselskogs socken upptäckte arkeologen Oscar Montelius år 1875 tidigare okända hållristningar som var överväxta med mossa. Det var sex människofigurer varav en i liggande ställning. Foto: Vänersborgs museum.

ålderns folk. Det berättas, att för någon tid sedan en af föreningens medlemmar rätt eftertryckligt skrubbat upp några "Röländingar", derföre att de på sina egor förstört en del ätthögar som skulle hafwa hört till de största och wackraste i vårt land; tillika lär han hafwa hugnat dem med löftet, att lagens arm skulle komma efter för att bestraffa det föröfwade ofoget..." Anders Lignells Beskrifning öfwer Grefskapet Dal behöver kompletteras. "med hänseende härtill har Dalslands fornminnesförening ett werkeligen arbetsamt, men tillika tacknämligt fält för sin werksamhet."²

Samarbete inleddes med amanuensen vid Statens Historiska Museum Oscar Montelius. I augusti 1875 gjorde han en forskningsresa i Vedbo härad och bland de intressantaste upptäckterna var "några förut icke kända, med mossa öfwerväxta hållristningar wid hemmanet Högsbyn i Tisselskogs socken. På den wackra bergtaflan, som war ungefär 12 fot lång och 12 fot bred, fanns bland annat sex menniskofigurer, deraf en i liggande ställning. Gipsafgjutningar häraf lär komma att tagas såwäl för national = museum som för Dals fornminnesförenings samling."³

Dalslands fornminnesförening hade i mars 1876 samlat in både vapen och andra fornsaker från Valbo härad där intresset för att bevara ätthögar var svalt. Anders Magnus Magnusson skriver att *"Dess wärre har befolkningen icke heller ännu kommit till den insigt i den historiska betydelsen af fornlemningarnas bewarande och studerande. Kännetecknande i detta afseende är det swar en fornforskare fick emottaga af riksdagsrepresentanten för Walbo härad, hwaraf framgick, att denne i fornsaker endast såg gammalt onyttigt skräp, och att han icke kunde begripa, huru det war möjligt, att förståndigt folk dermed kunde sysselsätta sig."*²⁴

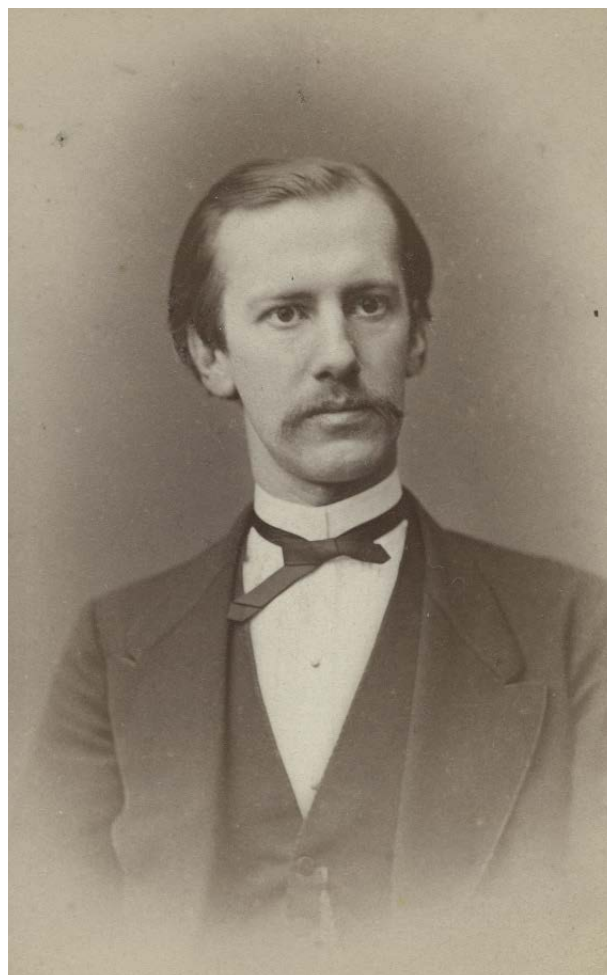
Den förut omtalade gravhögen i Rölanda återanvändes som byggnadsmaterial till en bro över Skalltorpsån. I juli 1876 hade signaturen Holofernes fått nog av denna vandalism och skrev en insändare i Tidning för Wenersborgs stad och län som lyder:

"Rubbadt minnesmärke.

På hemmanet Högens inegor i Rölanda socken och på utbygget Bråhögens mark är belägen tätt nere wid stranden af Skalltorpsån en af de största och wackraste ätthögar från forntiden som nordwestra Dal har att uppvisa. Ifrågawarande ätthög är nu i dessa dagar genom en rå vandalism raserad och dess innehåll af sten och grus begagnadt till fyllnad i ena ändan af en brobyggnad öfwer nämnda å mellan Högens och Hästhagens egor.

Hwad stadgar lagen för straff i dylika fall? Jo böter från 5 till 500 kronor och dessutom skyldighet att iståndsätta minnesmärket, allt efter omständigheterna, om den eller de, som raserade detsamma, kunde hafwa anledning att tro det wara fridlyst minnesmärke. Se kongl. förordn. den 29 nov. 1867.

Om något fynd gjorts wid raserandet af denna ätthög har jag mig icke bekant, men någon har förmenat att en bonde under arbetet med rasingen hemfört något derifrån. Nog af: det war allmänt känt i orten, att detta minnesmärke war ett af de ståtligaste och hade i stället för att raseras bort inhägnas och planteras rundt omkring. Nu är det emellertid slopadt och förstördt, och det blott för att slippa köra några hundra lass grus och sten ett stycke längre wäg. Hwad skall man säga om dylika tilltag ?

Arkeologen Oscar Montelius (1843–1921) var verksam vid Vitterhetsakademien i Stockholm när han gjorde forskningsresan i Dalsland år 1875. Han fick professors namn 1888 och var riksantikvarie 1907–1913. Ännu idag är han ihågkommen för sina vetenskapliga arbeten om kronologier och ty-pologiska metoder inom Europas arkeologi. Foto: Johannes Jaeger, Stockholm år 1869.

*Man hoppas att den i orten bosatte bewakaren af forntida minnesmärken tager en noggrann reda härpå samt befordrar icke allenast till laga tilltal och straff den eller de som sköflat detta minnesmärke, och lagar så, att detta blir återstaldt i sitt ursprungliga skick, utan och anställer räfst efter 3 à 4 dylika minnesmärken, som lära raserats helt nyligen wid odlingsföretag å Hästhagens egor; på det att dylika fornminnen måtte få wara i fred för framtiden och icke rubbas utan wederbörligt tillstånd. Holofernes."*²⁵

Vilka föremål samlades in?

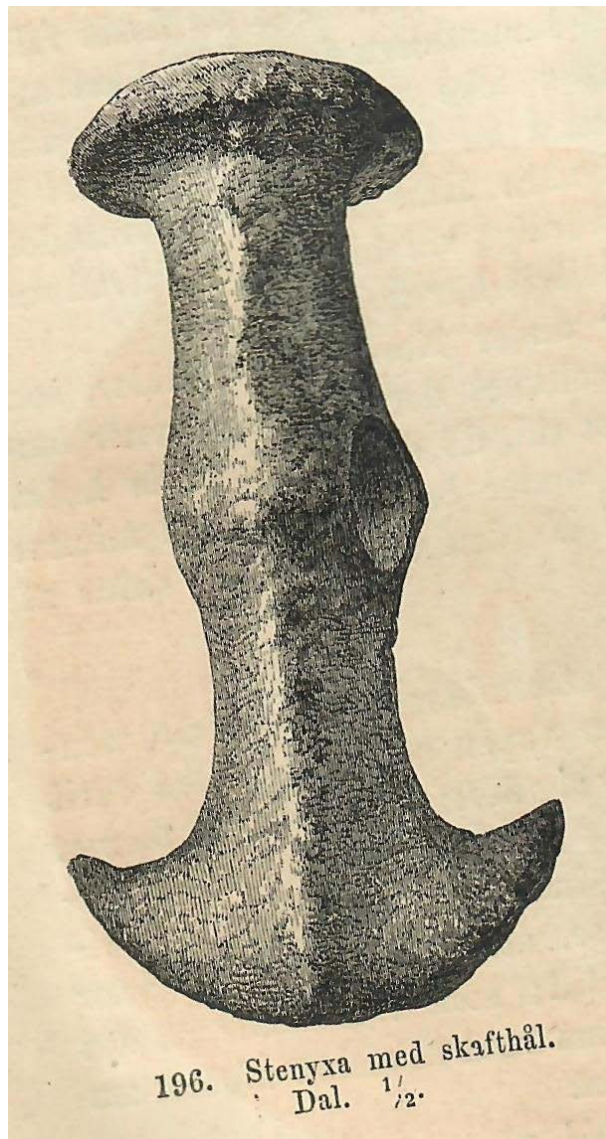
Dalslands Fornminnesförenings insamlade föremål förvarades till en början i ett rum på Billingsholms herrgård som ordföranden Wilhelm Waern ställt till förfogande. Fornsakssamlingen var år 1875 upptagen som en av 19 offentliga samlingar i Sverige förutom Statens Historiska Museum. Uppgifterna hade rapporterats av vice ordföranden Peter Andersson i Högkil.⁶

I april 1876 kan man i Tidning för Wenersborgs stad och län läsa om Dalslands fornminnesförenings flitiga insamling av föremål:

"Dals fornminnesförening har under sin tvååriga verksamhet bildat en samling, som erbjuder fornvännen åtskilligt af intresse. Samlingen omfattar:

a) Fornsaker från hednatiden, omkring 200 nummer, de allra flesta från stenåldern, och bland dem många med särdeles vackra och smakfulla former. En yxa af sten lär i sitt slag vara den enda hittills kända (den är afbildad i det nyligen utkomna 2:dra häftet af "Sveriges historia", fig 196). Många föremål wisa, att wapen och wertyg af sten tillwerkats på flera ställen inom westra och norra Dal.

b) Saker från medeltiden. Deribland finnes en pryddigt arbetad bronsklubba (10 dylika och 5 af andra typer äro förut kända från Sverige, nämligen från Skåne, Bohuslän, Nerike, Gotland och Öland) samt ett "processions = krucifix" af emaljerad koppar, omkring 2 fot högt. Öfwer den korsfäste, som bär krona och en med emalj radad klädning, står I.H.S. Öfwerst på stammen och ytterst på ena korsarmen sitta bröstbilder af helgon (dylika ha äfwen funnits på andra korsarmen och nederst på stammen, men gått förlorade). Sjelfwa korset eger dessutom en mängd prydnader af stjernor och små dels owala, dels runda fördjupningar med infattade färgade glas. Krucifixet anses tillhöra kristendomens första tider i Norden.

Dals fornminnesförenings berömdaste föremål var en stridsyxa av sten med skafthål. År 1876 blev den avbildad som träsnitt i Sveriges historia, första delen, 2:a häftet år 1876, fig. 196 s. 135. Författaren Oskar Montelius menade att denna stenyxa snarare tillhörde bronsåldern än stenåldern. Metallen var dyr och man fortsatte att göra stridsyxor av sten. I Dals fornminnesförenings första katalog har yxan nr 144 och uppges vara hittad i "Westanå".

c) Äldre, egendomliga och wackra allmogearbeten, runstafwar o.d.

d) Myntsamling.

e) Äldre böcker och handlingar m.m.

Såsom bewis på den inom wissa trakter rådande wid-skepelsen må anföras, att i samlingen finnes en "troll-pung" (begagnad t.o.m. 1874!), stenwapen, som begagnats wid signerier, och hwaraf skafwits pulver åt sjuka, samt offer från "heliga" källor (de mest olikartade föremål). Om den ofwan nämnda bronsklubban skrifwes i *Antiquitets = Academiens Månadsblad* för juni 1875: "att upphittaren, en hemmansegare, ända till sin död för omkring 10 år sedan förwarade den som en kostlig klenod, hwilken han ansåg wara tillwerkad af jättar och ega förmågan att bota sjukdomar; att han wid anfall af gikt och rheumatism lät bulta sig med klubban öfwer hela kroppen samt att när detta icke längre wille hjälpa han då ur ena kanten af densamma slagit ur det lilla, nu felande stycket och stött detta till pulver, hwaraf han wid swårare sjukdomsfall tagit in."⁷

Bland böcker och handskrifter omnämns år 1875 en Bibel från Steneby kyrka med unika anteckningar om Steneby prästgård och kyrka:

"Uti en bibel ("Stockholm, Tryckt aff Oloff Oloffson, Anno 1618", hwilken fordom tillhört Steneby kyrka, nu

af enskild person öfwerlemnats till Dals fornminnesförening, finnes bland andra anteckningar följande om pastor i Steneby

"Nicolaus Brynolphi Hesslegren."

Han upbyggde Stenby prestgård, som brändes af Juthen 1678. Han planterade Trägård darsamestäds, som förr aldrig warit. Item en Lund af skogsträd mitt i Gården att studera uthi. Item upqwistade alla Ängiar att the stoto som Trädgårdar. Item upbröth Twäråkrar, och satte där wid skygårdar efter snöre.

Om Kyrkian.

Han lät först Torn upsätja åth Klockan, som alltid hängt i stappel. Han lät förste lectare byggia uthi Steneby kyrkia. Item kalkslå henne och upbryta ett trint fönster i choret. Item gaf Thym stenar till Kyrkiorna, som tillförne ej warit. Item sammanskaffade malm till en Klocka för war allenast en.

Tillökning.

Han wan tillbaka Såg och Qwarnar, kostat (otydligt). Item en stentafla skaffat tillbaka åt Altaret (otydligt). Item hölt Präst, föruthan Cappelanen, ty sochnerne äro små och magra. Item lät siutha frögdeskått när allmänne Tacksägelse dagar war. Item upkostat 2 Brunnar för wätha skull, en i Thonet, en i fägården. Item uptagit ett Torp på Prästgårdsäghorna, Bodalen kalllat. Item bygt och upprögt ängden Tingsbräcken wid Iwägs sjön ... P."⁸

Hur gick det med folkminnesuppteckningarna?

Wilhelm Waern och Artur Hazelius var bekanta sedan studenttiden i Uppsala. Båda ivrade för att bevara svensk folkkultur som de beförde skulle försvinna. Sommaren 1872 gjorde Artur Hazelius resor i landet där han samlade in föremål och litteratur samt tecknade ner folkminnen. Året därpå startade han Skandinavisk-Etnografiska samlingen i Stockholm vilken växte snabbt. Lösningen blev att grunda stiftelsen Nordiska museet år 1880. Dalslands fornminnesförening hjälpte Artur Hazelius att samla in och vidarebefordra både före-

Artur Hazelius (1833–1901) grundade Nordiska museet med friluftsmuseet Skansen i Stockholm. Han samlade in föremål och folkminnesuppteckningar från Dalsland via Dals fornminnesförening. Foto: Okänd. Ur major C.E. Nygrens porträttsamling. Karlstads kommunarkiv.

Vice ordföranden Peter Andersson i Högkil har förmedlat ett 40-tal dalsländska föremål till Nordiska Museet och dess föregångare vilka därmed undgick att förstöras i Åmåls brand 1901. Bilderna visar en schal från Högkil, Håbols socken, en målad väggbonad från Rörvik, Nössemarks socken och ett kapprocksspänne från Håbols socken insända åren 1876 och 1879. Foto: Nordiska Museet.

mål och folkminnesuppteckningar till Nordiska museet och dess föregångare i Stockholm. Vice ordföranden Peter Andersson i Högkil var den flitigaste medhjälparen i Dalsland till Artur Hazelius. Sekreteraren Carl Norder var däremot stark motståndare till att sända saker till Hazelius museum eftersom han ansåg att Dalsland skulle ha ett eget museum.

De föremål och folkminnesuppteckningar som Peter Andersson sände till Hazelius undgick förintelsen i Åmåls brand 1901. Idag finns de kvar på Nordiska museet och kan ses via databasen Digitalt museum på internet.

Varför blev det inget Museum i Bengtsfors?

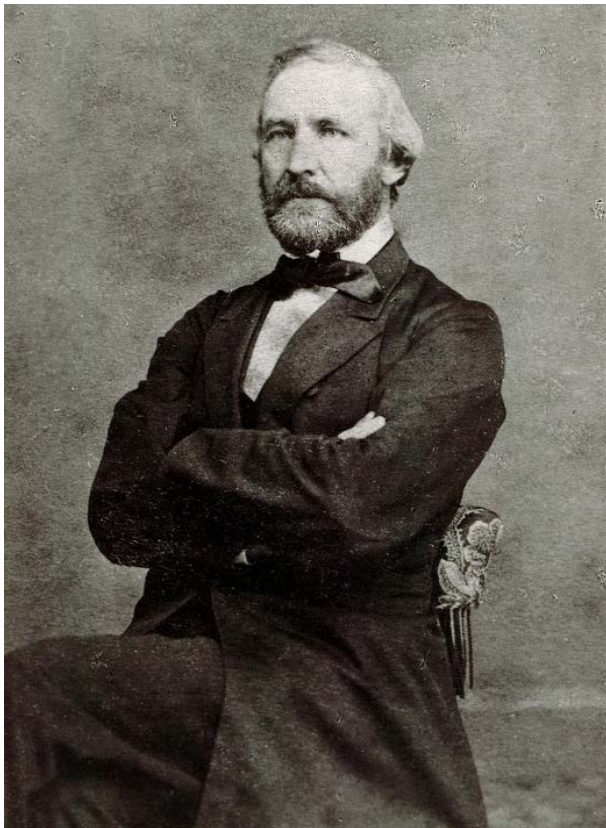
Utsikt från Majberget över Bengtsfors eller Bengtsbron som orten kallades före järnvägens tid omkring 1890. Det stora ljusa huset vid stenbron tillhörde handlaren Otto Engqvist. Vid slussen syns två nybyggda hus där Axel W. Chenon och hans bror Thorvald Chenon bodde. Husen flyttades när järnvägen byggdes år 1895. Oljemålning av okänd konstnär som fanns på Dalslands Museum i Upperud år 2006. Foto: Helena Norberg, Bengtsfors.

I juni 1876 dog ordföranden Wilhelm Waern av tyfus under riksdagsarbetet i Stockholm i en ålder av 37 år. Ny ordförande blev brukspatron och VD för Dalslands Kanal Axel W. Chenon (1823–1906) på Bengtsfors. Han hade år 1867 lämnat sin privata fornsakssamling bestående av 55 föremål, som hittats i Dalsland, till Statens Historiska Museum.⁹ Axel Chenon var år 1877 bosatt i ett av de två nybyggda husen vid Bengtsfors slussar.¹⁰

Hösten 1877 meddelade de nya ägarna till Billingsfors att Dalslands fornminnesförening måste flytta sina samlingar.¹¹ Ordföranden Axel W. Chenon skänkte tomt i Bengtsfors till en nybyggnad

på kullen vid Bengtsbron intill Dalslands kanal. Styrelsen beslöt i februari 1878 att låta bygga ett mindre trähus i två våningar där för samlingarna. Pengar och byggmaterial skänktes till bygget, ritning togs fram och arbetet med tomten påbörjades.¹² Fornstugan var tänkt att bli "ett litet trähus i äkta nordisk stil, ungefär ett sådant, i hwilket Karl IX swängde om med "Jössbergsjåntera" ..."¹³

Onsdagen den 24 april 1878 anordnades i Billingsfors en fest med teater och dans till förmån för Dalslands Fornminnesförenings byggnadsfond.¹⁴ Till festen i Billingsfors kom 110 deltagare och överskottet blev 270 kr. Kvällen var i alla avseenden

Axel W. Chenon (1823–1906) var VD för Dalslands kanal. Han efterträdde Wilhelm Waern som ordförande för Dalslands fornminnesförening. Foto: C.A. Brunstedt Fot. Ur major C.E. Nygrens porträttsamling, Karlstads kommunarkiv.

lyckad förutom att deltagarna blev osams om var museibyggnaden skulle uppföras. En del tyckte att museet skulle byggas i Billingsfors istället och inte i Bengtsfors som var en avlägsen vrå i den folktomma socknen Ärtemark. Festkvällen 24 april 1878 är lyriskt skildrad av korrespondenten G.B. [Gustaf Bellander]¹⁵ i Tidning för Wenersborgs stad och län på följande vis:

"Edra läsare, hr redaktör, läste utan twifwel den notis, ni hade godheten insätta i eder tidning, angående en tillämnad fest för fornminnesföreningens byggnadskassa. Den är nu affestad, med det i sanning goda resultatet, att kassan fick en förstärkning af 270 kronor. Festen egde rum på Billingsfors, der festlokalens så yttre som inre var rikt prydd med fanor. Så hängde på danssalongens (den tjenstgjorde först som teatersalong, men afröjdes i hast för dansen) ena sida en ofantlig svensk fana, och å den andra en dekoration af swenska, norska och danska fanor. I ett rum innanför salongen, klädt i grönt, serverades allehanda Guds gåfwor, alla skänkta af ortens husmödrar till den fosterländska festen. En

hade skänkt smör, en bröd, en saft, en kalfstek, en lax och så i all oändlighet, så att det hela hade en riktigt lucullisk karakter. Serveringen bestreds af 8 bland trak- tens unga damer, klädda i nationalkostymer, en tafla, hr redaktör, den ni bort hafwa haft en särskild korres- pondent för Ty eder ordinarie blef – solblind !

Festen inleddes af en prolog. Derpå börjades det lilla tillfällighetsstycke, som skrifwits särskildt för festen; slutkuppletterna skola här nedan anföras. Grannlagen- heten förbjuder mig att nämna, hur pjesen gick, men i allmänhet tror jag att de unga damerna i densamma kunde ha med fördel uppträdt på hwilken sällskapstea- ter som helst. Sedan pjesen var slut, röjdes teatern bort, och dansen började. Emellan danserna utfördes Jolins roliga stycke: "Gubben med skåpet",¹⁶ med lefwande bilder. Man applåderade påfwens fru, man ropade bra- vo åt Napoleon Bonaparte, förwillande likt framställd, och hans hustru sankt Héléna, men verkliga åskor af skrattsalfwor mötte h.m. kejsaren af Kina och Adam i Paradiset, klädd i pelswerk. Sedermera deklamerades "Halkan", af Tegnér, också belyst med lefwande bilder. Dansen fortgick under stigande lif tills kl. 12, då festen slöts, efterlemnande, som wi hoppas, hos de till ett antal af 110 uppgående festdeltagarne ett angenämt minne.

Men hwar skall den blifwande byggnaden stå ? Det säges, att det redan blifwit beslutadt att uppföra den wid Bengtsbron. Men då måste dessa fornminnes- samlingar både förwaltas och ordnas så, att de werk- ligen blifwa fruktbringande. Att som nu är menadt förlägga Dalslands fornminnesbyggnad tlll – Ert- mark stöter nästan på en löjlighet. Ett premium till den som kan hitta på ett enda hållbart skäl ! Kan inte beslutet omändras ? Eller har något beslut blifwit fat- tadt ? Wi hafwa hört uppgifwas för säkert, att direk- tionen beslutat det; direktionen eger dock höruti ingen beslutanderätt – denna tillkommer endast föreningen i dess helhet. Är det återigen så beslutadt, kan detta ju häfwas. Man winner inte i anseende för konsekvens derföre att man hänger fast wid det som är galet. Hade brukspatron Wilhelm Waern fått lefwa, så hade saken nog fått en annan wändning. Denne utomor- dentlige man, hwars tidiga död måste djupt beklagas af hwar och en, som intresserar sig för Dalslands wäl, och hwars minne lefwer och skall lefwa wälsignadt i provinsens historia, han hade utan twifwel lagat så, att samlingarne kommit att förläggas wid Billings- fors, och ej uti en alldeles aflägsen wrå af Dal. Nej ... måtte wår nya fornminnesbyggnad läggas i en star- kare befolkad trakt än Ertmark! ..."¹⁷

Slussarna i Bengtsfors med Axel W. Chenons hus före år 1895. Dalslands Canal-Sweden. Färglagt vykort. Post Card. Publ. by Scandinavian Post Card Co. Boston. Mass. Made in Germany.

Ordföranden Axel W. Chenon kallade Dalslands Fornminnesförenings ledamöter till extra möte på Bengtsfors gästgivaregård lördag 4 maj 1878 kl 3 e.m. för att välja ordförande i styrelsen samt definitivt besluta om plats och ritning för föreningens museibyggnad.¹⁸ Vid detta möte togs beslut om att låta frågan om byggplats för museet vara vilande. Det är oklart om Axel W. Chenon fortsatte som ordförande för föreningen. Annonser till kallelsen för årsmötet i Billingsfors skolsal måndagen den 1 december 1879 kl 11 f.m. är undertecknad av Carl Norder.¹⁹

Bråket om byggort för fornminnesstugan är beskrivet i en insändare undertecknad Medlem af fornminnesföreningen i Tidning för Wenersborgs stad och län den 23 maj 1878:

”Genmäle. Länstidningens korrespondent för ”Småprat från Stenebytrakten” har i n:o 36 för den 13 dennes bland annat smått och godt sysselsatt sig med Dalslands fornminnesförening och derwid yttrat ett och annat, som, utan polemiskt syfte, dock torde tarfwa beriktigande. ... Under förliden höst delgåfwos twänne af styrelsens ledamöter, att föreningen, i följd af föränd-

rade förhållanden, ej egde att påräkna waraktig lokal wid Billingsfors för samlingarnes förwarande.

I följd häraf egde ett sammanträde, i Wenersborgs och Åmåls tidningar 3:ne gånger wederbörligen kungjordt, rum wid Billingsfors under sistlidne oktober månad, för att rådgöra om hwad borde göras. Föreningsledamöter infunno sig från Laxarby, Torrskogs och Ärtmarks socknar, från Steneby – ingen. De närwarande kompletterade vakanserna i styrelsen och beslöto sig, i och för ärendenas widare behandling och i hopp om en talrikare besökt sammankomst, för ett nytt sammanträde till den 15 december, men denna gång wid Bengtsfors.

På utsatt dag instälde sig ledamöter från Laxarby och Ärtmarks socknar, från Steneby återigen – ingen. Hwad war nu att göra ?

Man gjorde hwad man kunde för att ej låta frågan dö bort. Då byggnadsplats ej fans att tillgå inom Steneby, men wäl inom såväl Laxarby som Ärtmarks socknar, der den fritt för afgift och för all framtid utaf jordegarnne upplåta, bestämde man sig för Ärtmarken, der, wid

Bengtstors, landsvägen till Fredrikshald korsar Dalslands kanal. Emot så wäl läget som intresset för saken wid denna tidpunkt torde ingen befogad anmärkning kunna göras.

Man lät äfwen trycka och utdela teckningslistor, och i april lades grunden till den byggnad, hwartill ritning företetts och gillats.

Kom så inbjudningen till deltagande i den beramade festaftonen wid Billingsfors. Med nöje antogs kallelsen, och länge skall man med nöje påminna sig denna afton. Under aftonens lopp hölls ett litet extra sammanträde mellan närvarande föreningsledamöter, som förklarligt nog, ledde till meningsutbyten, enär helt oförtänt förslag wäcktes att förlägga den beslutade museibyggnaden till Billingsfors. Detta förslag ledde till ett nytt formligt utlyst sammanträde wid Bengtstors den 4:e dennes, hwarwid i hufwudsak beslöts, att frågan om plats för byggnaden skulle tills vidare anses hwilande. Man kan äfwen beklaga, att det "löjlige", som enligt hr G. B:s åsigt skulle finnas i föreningens sträfwande att, när lokal för byggnaden ej kunde beredas i Steneby, söka den på annat håll, återfaller på honom sjelf.²⁰

Någon lösning verkar inte att ha gått att få till stånd i dragkampen om fornstugans byggande i Bengtstors eller Billingsfors. Vice ordföranden i fornminnesföreningen Peter Andersson i Högkil besökte hösten 1878 Artur Hazelius på föregångaren till Nordiska museet i Stockholm. Då diskuterades möjligheten att flytta Dalslands Fornminnesförenings samling dit. Hazelius skriver i ett brev daterat 26 januari 1879 att "Det är gifvet, att vi med upprekta händer skulle emottaga, hvad som samlats i Dalsland, om I icke anser eder finna lämpligt förvaringsrum i eder egen bygd..."²¹

Sekreteraren i fornminnesföreningen pastor Carl Norder flyttade i april år 1880 från Sjövik, Laxarby socken till Torps socken där han blivit kyrkoherde. Fornsamlingen låg därefter utan tillsyn på Billingsfors där föremålen varit nerpackade i lårar sedan hösten 1877.²² Styrelseledamöterna stadsläkaren Herman O. Waldenström och rektorn A. E. Carlberg i Åmål föreslog då att samlingarna skulle flyttas till Åmål. Deras förslag godkändes i september av Åmåls stadsfullmäktige. "Hrr Stadsfullmäktige hade i går kl 4 e.m. sammanträde Det beslöts att Dals Fornminnesförenings samling skola inflyttas till Åmåls stad och der plats beredes."²³ Åmåls stad tog

Herman O. Waldenström (1837–1908) var stadsläkare i Åmål och regementsläkare vid Wermlands Fältjägarregement. Foto: Okänd. Ur major C. E. Nygrens porträttsamling. Karlstads kommunarkiv.

härmed över vården av fornminnesförenings samlingar och utsåg en styrelse för museet.²⁴

Peter Andersson i Högkil skriver i ett brev daterat 6 februari 1881 till Artur Hazelius att "Dals fornminnesförenings saker äro nu flyttade till Åmål. Planen att få dem införlifvade med Nordiska Museet har således inga utsikter att gå igenom – åtminstone för närvarande".²⁵

Laurentius Blume kallade via annons till sammanträde: "Delegarne uti Dalslands Fornminnesförening anmodas härmed att den 18 juni 1881 sammanträda å Billingsfors skolhus kl. 11 förmiddag; då härvid förekommer slutliga afgörandet om föreningens effekter och medel, torde intresserade mangrant infinna sig. Billingsfors den 2 Juni 1881. E. Blume."²⁶ Det är okänt vilka beslut som fattades på detta möte. Blume flyttade år 1886 till Trollhättan.

Var låg Dalslands Museum i Åmål?

Utsikt från Kungsberget i Åmål mot torget före branden år 1901. Dalslands Museum var inrymt i tur och ordning i Liljestiernska gården, f.d. Lancasterskolan och handlarern C. F. Rudas gård vid torget. Vykort stämplat Åmål och Göteborg den 6 november 1900 sänt till Axel Högberg, E. Esping, Hissingen, Göteborg. Gust. Ad. Peterssons Bokhandel, Åmål". Kortet är försett med texten "Tack för brevet! Skall snart skriva! En sista hälsn. från vår käre "Rölle"! Han hvilat nu i Rudas kulle. War förfärligt sjuk! Stor saknad! Hälsn från oss alla!! H..g."

I den samtida tidningspressen nämns att Dalslands fornminnesförenings samlingar varit inhyrda på tre olika platser i Åmål under namnet Dalslands museum. I januari 1881 ska de flyttas till samma hus som Elementarskolan för flickor. "Samlingarna förvarades ock till en början å Billingsfors, i en särskildt för dem uppförd byggnad, men som detta ställe låg för aflägsset, beslöt man för en tid sedan att flytta museet till Åmål, såsom varande en i alla afseenden lämpligare

plats. Här kommer det nu att ordnas och uppställas i en lokal, belägen i samma hus som elementarskolan för flickor, och äro tre ganska stora rum afsedda för densamma."²⁷

År 1881 i juni fanns Dalslands museum i Åmåls nyuppförda flickskola. "Dalslands museum är äfwen förlagdt till Åmål och har för närvarande sin lokal i flickskolan, ett nyuppfördt tvåvåningshus. Förläggan-

Handlaren C.F. Rudas gård vid torget i Åmål år 1897 där Dalslands Museum var inhyrt på andra våningen (längst till höger i husraden rakt fram). Foto: Hedvig Högdahl, Åmål. Åmålsortens hembygdsförening.

*det af museet hit synes äfwen wara ett lyckligt wal af museets bestyrelse.*²⁸

I november 1885 var Dalslands museum flyttat från Lilliestiernska gården till f.d. lankasterskolan i Åmål. *"Dalslands museum, som senast varit inrymdt i Lilliestiernska gården här i staden, är nu inflyttadt i f.d. lankasterskolan, hvars stora sal synes vara för ändamålet särdeles lämplig.*"²⁹

År 1893 låg Dalslands museum på övervåningen i handlaren C. F. Rudas gård när stadsläkaren och museiföreståndaren Herman Waldenström annonserade när det var öppet. *"Af förekommen anledning och för undvikande af obehag tillkännagifves att Dalslands museum hålles öppet i öfra våningen i handlanden C. F. Rudas gård alla sökendagar från kl. 10 till 12 f.m. och från kl. 2 till 4 e.m. samt sön- och helgdagar från kl. 2 till 4 e.m. Åmål den 14 augusti 1893. H.O. Waldenström.*"³⁰

Handlaren Christian Fredrik Rudas köpmansgård var belägen i kvarteret Telegrafentomt nr 136 ½ i Åmål "vid stora salutorget och Kungsgatan samt

Westra Långgatan". Boningshuset var i två våningar med skiffertak och innehöll 8 rum, 2 kök samt handelsbod. En tvåvånings uthusbyggnad var inredd till magasin, visthusbod och stall. Ruda sålde gården och affärsrörelsen plus den obebyggda tomten nr 155 i samma kvarter till handlaren Johan Henrik Persson (1865–1943) från Berg, Millesvik som flyttade dit den 1 oktober år 1899. Priset var 14 500 kr. Ruda hade drivit speceri- och diversehandel i huset i 44 år. Persson köpte dessutom Rudas magasin vid hamnen för 2 000 kr.³¹ C. F. Ruda bodde kvar ett år men flyttade i september 1900 till Grästorp.

När C.F. Rudas f.d. gård vid Kungsgatan brann ner den 9 maj 1901, vid den stora stadsbranden i Åmål, omtalas byggnaderna som handlare Perssons hus. Dalslands museum var fortfarande kvar där och föremål och protokoll gick förlorade. *"En mycket sorglig förlust är förstörandet af Dalslands museum, som var inrymdt i öfre våningen af handlanden Perssons hus och som innehöll en massa värdefulla saker, som nu förstörts af elden.*"³²

Tillkännagifves.

Af förekommen anledning och för undvikande af obehag tillkännagifves att Dalslands museum hålles öppet i öfra våningen i handlanden C. F. Rudas gård alla sökendagar från kl. 10 till 12 f. m. och från kl. 2 till 4 e. m. samt sön- och helgdagar från kl. 2 till 4 e. m.

Åmål den 14 augusti 1893.

766 **H. O. Waldenström.**

Herman O. Waldenströms annons på första sidan i Åmåls-posten den 16 augusti 1893 om öppettiderna för Dalslands Museum i C. F. Rudas gård vid torget i Åmål. Museet var öppet alla vardagar kl 10–12 och 14–16 samt sön- och helgdagar kl 14–16.

I stadsplanen som upprättades efter Åmåls brand ändrades kvartersindelningen. Den nerbrunna delen av kvarteret Telegrafan blev det nya kvarteret Börsen. Tomten där C.F. Rudas hus låg i hörnet Kungsgatan–Torggatan namnändrades från Telegrafan 136 ½ till Börsen nr 129. Handlaren J.H. Persson byggde ett nytt affärshus där med inhyrda affärsinnehavare som modisten Amalia Olsson, blomsterhandlaren P. A. Lundström och diversehandlaren G. Andersson Jr.³³ Självt slutade han som handlare och blev stadskamrer samt därefter hamnfogde i Åmål. Idag kallas byggnaden Karlströmska huset efter läderhandlaren G. A. Karlström som övertog Perssons hus år 1911.³⁴

Handlaren Carl Fredrik Ruda (1830–1906) i Åmål som gav subventionerad hyra till Dalslands Fornminnesförening under den tid som museet låg i hans gård vid torget. Foto: Okänd. Åmålsortens hembygdsförening.

Hur såg det ut i Dalslands Museum innan branden 1901?

Tre besökare har skrivit berättelser om Dalslands Fornminnesförenings samlingar i Åmål. Det är generalen och krigshistorikern Gustaf Björlin, arbetarledaren Fredrik Sterky och signaturen J. H-n.

Generallöjtnanten och krigshistorikern Gustaf Björlin besökte Dalslands Museum år 1883 där han studerade adliga ätten Rosenbjelkes på Nygård epitafier som tidigare hängt i Åmåls gamla kyrka. På epitafierna fann hann biografiska uppgifter som gick förlorade i den stora branden 1901.³⁵

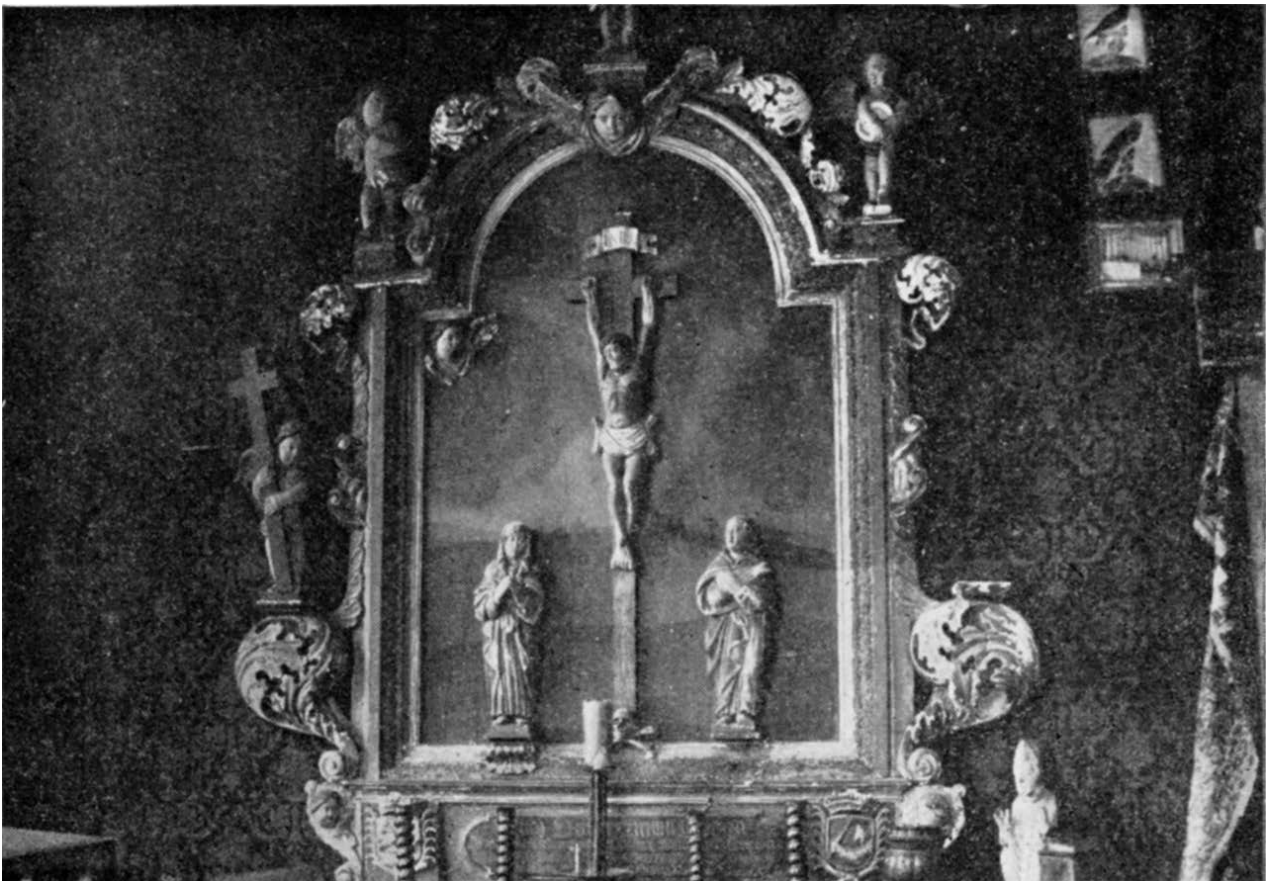
Generallöjtnanten och krigshistorikern Gustaf Björlin (1845–1922) var född i Åmål där hans far var handlare och gästgivare. Foto: C J Malmberg, Sköfde. Ur major C E Nygrens porträttsamling. Karlstads kommunarkiv.

Arbetarledaren Fredrik Sterky blev föga imponerad av Dalslands Museum när han tillsammans med John Kjellman från Göteborgs-socialisterna gjorde ett besök där i augusti 1888. De var i Åmål för att tala på ett arbetaremöte för 300 personer ”nedanför katorget”. Sterky skriver: *”På torsdagsmorgonen reste Kjellman och jag till Åmål, där en arbetareklubb på ungefär 60 medlemmar finnes. Sedan mötet blifvit vederbörligen anmäldt för magistraten – hvilken f.n. representerades af borgmästarens svägerska, en ståtlig kvinna förresten – ”besågo” vi staden och bl.a. Dalslands fornminnesförening. Där fanns en samling ”fornsaker”, bestående bl.a. af några mycket urblekta kristusbilder, en trasig prestkappa, några vackra ölseidlar, några kaflar, en hel del stenar och – en smörgås, förmodligen från förra systemet.”*³⁶

Den mest detaljerade beskrivningen av Dalslands museum finns publicerad i Åmåls Posten lördagen den 11 januari 1890. Artikeln är underskriven av signaturen J. H – n [Johannes Henriksson]³⁷ som var en intresserad och observant iakttagare:

”Ett besök i Dalslands museum

För omkring ett 20-tal år tillbaka började den för vår provins lifligt intresserade och verksamme Brukspatron Vilh. Waern på Billingsfors att samla och i sitt hem ordna gamla minnesmärken från Dalsland. Hans föredöme verkade äfven lifvande på andra och genom gåfvor växte samlingen ganska hastigt. Snart insåg Waern, att dessa samlingar kunde blifva af gagn äfven för den stora allmänheten och särskildt för dem, som önskade taga kännedom om vår provins’ äldre odlingshistoria och han inbjöd derföre till bildande af en ”Dalslands fornminnesförening”, till inträde i hvilken alla, som han ansåg kunna vara för saken intresserade, kallades. År 1875 fungerade som ordförande i föreningen Patron Waern, som ställföreträdande ordförande hr P. Andersson i Högkihl, såsom skattmästare d:r L. Blume och såsom uppsyningsman öfver samlingarne hr J. Arvidsson. – Efter Waerns frånfälle, då intresset för föreningen började minska och samlingarne kanske äfven mindre omsorgsfullt vårdades, väcktes af tvenne föreningens ledamöter rektor A. Carlberg och d:r H. Waldenström

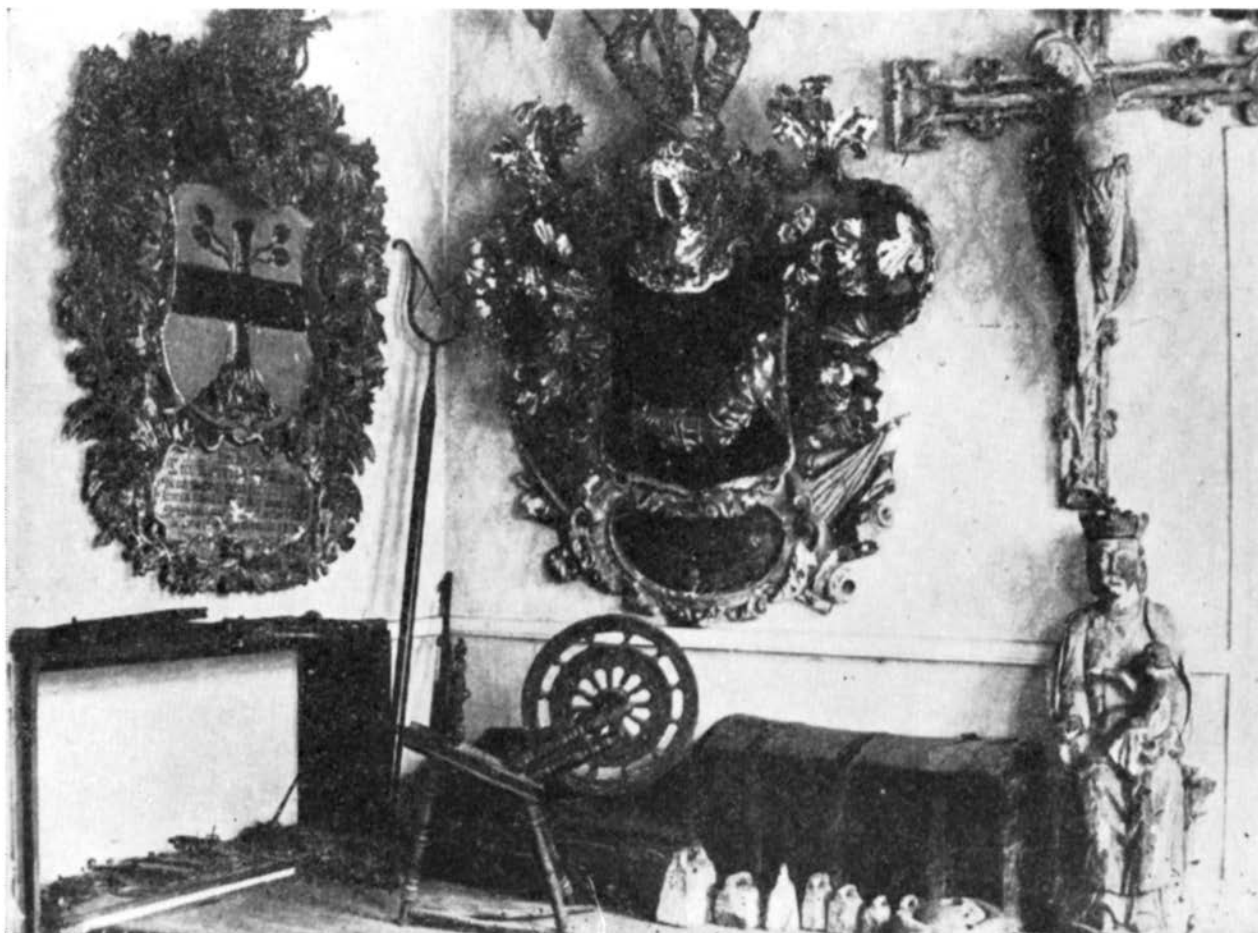

Altartavla från Mo kyrka målad av Petter Wernberg år 1715 och försedd med texten "Guds heliga Namn till Ähra. Mo kyrka till välment prydnad hafwer Wälb. Herren Elias Linroth och dess k. Fru Wälb. Anna Maria Dreffenskiöld på Forsbacka Förährt denne altartafla Anno 1715". I samband med reparation av Mo kyrka flyttades altartavlan liksom dopfunten och predikstolen år 1881 till Dalslands Museum i Åmål där allt förintades i branden 1901. (Källa: Hansson Ernst, Mo socken del I. – Åmål, 1978. – s. 16–17). Foto: Hedvig Högdahl, Åmål år 1900. Bilden är publicerad första gången i Bertil Waldéns artikel Några kompletterande notiser till inventeringen av Dalslands kyrkor. – i: Hembygden Dalsland 1932, s. 95–99.

hos Åmåls stadsfullmäktige förslag om att få samlingarne förflyttade till Åmål. Sedan för dessas förvarande och underhåll ett årligt anslag af 200 kr. blifvit af hrr stadsfullmäktige beviljadt, gjordes hos enkefru Waern hemställan om flyttningen. Med största beredvillighet och sedan föreningens direktion äfven lemnat sitt bifall, flyttades samlingarne till Åmål år 1881 och hafva der sedan förvarats. Deras tillsyn är f.n. uppdragen åt hrr magister Chenon, rektor Dalgren, bruksförv. A. G. Jansson och stadsläkaren Waldenström, hvilken sistnämde hufvudsakligast haft samlingarnes vård sig anförtrödd. Sedan sin hitkomst hafva de icke obetydligt förökats.

Efter denna lilla historik bedja vi den ärade läsaren inträda med oss i den rymliga salen, der samlingarne förvaras. Man erfar genast vid inträdet en känsla af vördnad, då man befinner sig inför alla dessa föremål, af hvilka många räkna tiden för sin tillvaro icke i hundrade, utan i tusental af år, och hvilka samtliga synas

vilja tillhviska oss ett orubbligt: memento mori. För att nu gå i ordning, börja vi med föremålen till venster om dörren, genom hvilken vi inträdde. Vi kasta en flyktig blick på de egendomliga redskap, hvaraf stadens nattvakt fordöm begagnade sig för att fånga personer, som voro ute i mindre lofliga ärenden. De gamla värjorna, käpparne och betsmannen derintill gå vi äfven hastigt förbi för att dröja vid de gamla klädesplaggen vid fönstret. Här finna vi bl.a. väl bibehållna handskar från tredje Gustafs dagar, en mängd fruntimmersmössor från 17- och början af 1800-talet samt ett lifstycke från 16:de århundradet. Ett stort, delvis skadadt epitaphium, uppfördt på väggen, avslutar det viktigaste af sevärdheterna på den sidan. Nämnda epitaphium bär nederst följande inskription: "Kongl. Maj:t trotjenare och förare under Vermelands infanteri, den välborne herre Hans Rosenbjälke till Nygård och Skeewik är född på Nygård den 28 Januari 1662 och afsomnade i Herranom på Nygård den 25 Juli anno 1692."

Epitafier från Mo kyrka som förstördes i branden 1901. De hade flyttats till Dalslands Museum i Åmål år 1881. Till vänster hänger epitafiet över Elias Linroth och till höger Niels Jörgen Dreffensköldhs. Foto: Hedvig Högdahl, Åmål år 1900. Bilden är publicerad första gången i Bertil Waldéns artikel Några kompletterande notiser till inventeringen av Dalslands kyrkor. – i: Hembygden Dalsland 1932, s. 95–99.

Epitafierna hade följande inskriptioner när de satt i Mo kyrka: "Kongl. Maijtz: Tro Tjenare och Assessor den Edle och Wälborne Herren Hr Elias Linroth Herr till Hånglöö Ättings Berg Ättigs åcker och Fårbacka Bruk Födder till verlden den 12 april 1664 och Saligh afsomnad d 20 maj Anno 1722".

"Kongl. Maijtz: Tro Tjenare och välbestälte Captin under Wermelands Infanterie Regemente för Carolstads Companie den Edle och Wälborne Herren Hr Niels Jörgen Dreffensköldh född Anno 1672 den 22 april. Blef slagen vid Mescowitz Walitaven den 31 augusti 1708". (Källa: Hansson Ernst, Mo socken. – Åmål, 1978. – s. 17–18)

På högra sidan om dörren, der en mängd gamla seltyg och kafveldon m.m. placerats, fins ett epitaphium öfver kaptenen Niels Jörgen Dreffensköldh, född 1672, död 1709. Detta är ganska väl bibehållet likasom äfven de båda, som hafva sin plats på tvärväggen till vens-ter, och af hvilka det ena är öfver fänriken vid Vestgö-ta-Dals regemente, Bengt Rosenbjelke till Nygård och Skevik, född 1603, död 1696. Det andra är öfver assessor Elias Linroth, herre till Hängelö, Ättingsberg, Ättings-åker och Forsbacka bruk. Han föddes 1664 och dog 1722. Midt emellan dessa båda epitaphier och omgifven af väl målade porträtt af konungarne af Wasaätten m.fl. befinner sig en stor altartafla, nederst på hvilken läsas orden: Guds heliga namn till ära, Moo kyrka till väl-

ment prydnad hafver välb. herr Elias Linroth och dess k. fru välb. Anna Maria Dreffensköld på Forsbacka förärat denna altartafla anno 1715." Bilderna å den-samma påminna mycket om bilderna på altartaflan i Gunnarsnäs kyrka.

Längst fram i rummet på samma tvärvägg hafva va-pen och verktyg från stenåldern sin plats. De uppgå till omkring 250 stycken. Vid långväggen derintill träffa vi en mängd gamla vapen m.m. af jern samt ett stort mycket väl bibehållet och sinnrikt konstruerat hän-glås. Det skall vara gjordt af munkar och hitfördt till Sve-rige från 30 åriga kriget. Den, som har lust att öppna det, kan ju roa sig med dermed, medan vi andra taga i

betraktande en hel del gammalt porslin och glas, dryckeskärl, en andra mycket gammal altartafla, delar af altarskåp från katolska tiden, ett processionskrucifix, målningar och altarprydnader från Åmåls gamla kyrka m. m. samt ett bibliotek af gamla böcker, somliga tryckta på 1600-talet. En stor samling almanackor, som der finns, är äfven intressant att studera, om icke för annat så åtminstone för att få veta, på hvilken dag man är född, nota bene om man icke förut har reda derpå.

Midt i rummet stå bord, hvarå placerats bl. a. en med glaslock försedd låda, innehållande diverse föremål af silfver, ett rökelsekar från katolska tiden, som tillhört Åmåls äldsta kyrka m. m. Inunder borden märka vi ypperliga modeller af en gammal bondstuga och ladugård, och framför dessa en gammal, delvis skadad kanot, gjord af en enda trästock. Bakom borden står en stol från 1700-talet, uthuggen af en stockända, och framför denna stol en gammal spinnrock. Det mest egendomliga hos denne är de lösa träringar, som sitta kring öfre ändarne af ekrarne, och hvilka vid hjulets kringsvängning falla med mot hjulringen, åstadskommande dervid ett eget skramlande ljud. Dessa båda

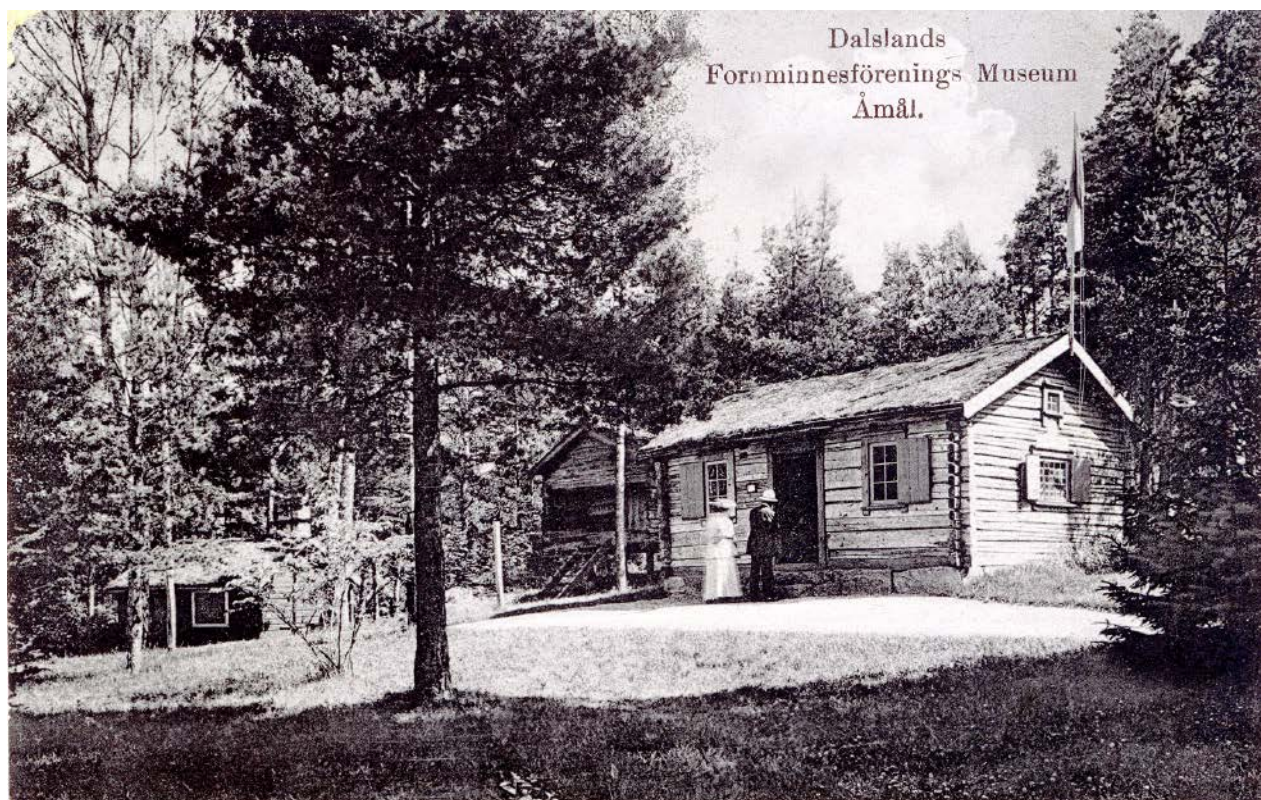
husgerådssaker för oemotståndligt vår tanke tillbaka till den gamla goda tiden, då människorna, nöjda med sin lott, tillbragte de långa höst- och vinterkvällarne med att kring den på den öppna spiseln muntert sprakande brasan eller kring den brinnande furustickan i "lysekärigen" ifrigt syssla hvar och en med sitt arbete. Medelpunkten i familjen bildade då oftast husmodern vid sin spinnrock. Hennes lifliga framställningar om jättar och skogsrån, tomtegubbar och spöken, åhördes alltid med mycken begärlighet af den uppmärksamt lyssnande omgifningen.

Fastän Dalslands museum erhållit ett icke obetydligt förråd af gamla minnen från provinsen, finnes det väl knappt någon gård, kyrka eller tingshus inom densamma, der icke ett eller annat föremål förvaras, som skulle lämpa sig därför. Och hellre än att förstöra dessa, såsom ibland sker, gjorde man bättre och förståndigare uti att lemna dem till museét; ty man må besinna, att det, som för den ene synes värdelöst, kan för en annan, som intresserar sig därför, vara en verklig skatt.

J. H – n.³⁸

Den 9 maj 1901 brann 59 köpmansgårdar med över 70 byggnader ner i Åmål. Bland dessa fanns Dalslands museum i handlare Perssons (f.d. C F Rudas) gård i hörnet Kungsgatan – Torggatan vid torget. Foto: Okänd. Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund.

Dalsslands Fornminnesförenings nya museum i Örnäsparken i Åmål. Vykort. Foto och förlag: Eric Petersén, Åmål. Import.

Dalsslands museums värdefullaste böcker är i maj 1889 uppräknade i Karlstadstidningen:

"Dals museum i Åmål har bland sina samlingar åtskilliga äldre böcker, hvaribland torde förtjäna omnämnas följande: Bibeln af år 1540; Iterarium Novi Testamenti eller Een Resabok öffer thet nya testamentet, tryckt 1588; Confessio fidei (Uppsala mötes beslut), Stockholm 1593 (skänkt af prosten Bergh); Paulini Gothi Etica christiana, 1617; Thorstanus Johannes Smolandus: Om Echtskapet (tillegnad arffurstarne Johan, Gustaf Adolf och Karl Filip) tryckt 1604; Basilii fabri

*Sorani Tesauros eruditionis scholasticae, Lepsiae 1692; Orationes scholae Melanchtonianae år 1586; Die ganze heilige Schrift, Lüneburg, 1698 (har tillhört biskop Munk i Lund) gåfva af majorskan v. Essen, Åmål; Om Pestilenzien och hennes orsaker af apotekaren Simon Berchel, Stockholm 1589; Om Echtschab af N. Hemmingson, Köpenhavn 1592."*³⁹

En bokutställning annonserades år 1890: "Med anledning af boktryckerikonstens 450-års jubileum i år finnas åtskilliga gamla böcker framlagda till påseende uti Dalsslands museum."⁴⁰

Vad hände efter Åmåls brand?

Dalslands Fornsal i Ödeborg. Vykort daterat 14 september 1914. Sämt till herr Jeppsson, Brogatan 8, Malmö från Ernst Carlsson, Ödeborg.

Vice ordföranden Peter Andersson i Högkil tog livet av sig år 1894. Efter detta blev Dalslands Fornminnesförening vilande förutom att stadsläkaren i Åmål Herman Waldenström (1837–1908) fortsatte som uppsyningsman för samlingarna och föreståndare för Dalslands Museum i Åmål. Han var av en lokalhistoriskt intresserad släkt från förvaltarbostaden, numera Karl XII stugan, i Dals - Ed. Mamman Erika Ekelund, gift Waldenström, samlade in dialektord och folkminnen från Dalsland liksom morbrodern Daniel Ekelund som var stadsläkare i Åmål. De hade skänkt föremål, som tillhört släkten i flera generationer, till Dalslands fornminnesförenings samlingar.⁴¹

Efter branden 1901 tog Herman Waldenström hand om föreningens kassa och de föremål som inte brunnit upp. År 1907 återupplivades Dalslands Fornminnesförening och blev året därpå

en regional organisation med lokala kretsar. Till ordförande valdes landshövding K. S. Husberg, till vice ordförande bruksägaren Axel R. Jansson i Upperud och till sekreterare rektor Joseph Thorsson i Färgelanda. Riksantikvarien professor Oscar Montelius, föreståndaren för Nordiska museet doktor Bernhard Sahlin, landshövdingen K. S. Husberg och fru Adeline Skarin i Öxnared utsågs till hedersledamöter.⁴²

Åmålsavdelningen startade ett nytt museum i Örnäsparken och Färgelandaföreningen byggde en fornsal i Ödeborg. År 1925 slogs Dalslands Fornminnesförening ihop med Dalslands Hembygdsförbund och utgör alltsedan dess en del av Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Årsboken Hembygden Dalsland utgiven från år 1918 innehåller många artiklar som behandlar dalsländsk arkeologi.

Deltagare på Förbundsmötet med Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund vid museet i Örnäsparken i Åmål den 13 augusti 1927. Ordföranden landshövding Axel von Sneidern, Bergs herrgård (i mitten med käpp) och suppleanten journalist A.G. Börđ, Aritsholmen, Bolstads socken (längst till vänster). Börđ var initiativtagare till Riksantikvarieämbetets utgrävning av Dalaborgs medeltida fästning i hans hemsocken. Foto: Emanuel Bergman. Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund.

Dalaborgs fästning är numera ett fornminne av riksintresse och ett flitigt besökt turistmål i Bolstad. Foto: Gudrun Rydberg.

Under årens lopp har de lokala dalsländska hembygdsföreningarna tagit initiativ till samt bidragit med historisk kunskap och ideell arbetskraft vid arkeologiska utgrävningar inom Dalsland. De största utgrävningarna är Dalaborgs fästning i Bolstads socken (beskriven i Hembygden Dalsland 1940), Murängens medeltida kyrka i Gestads socken på 1980-talet (beskriven i Hembygden Dalsland 1998) och Edsleskogs medeltida kyrkoruin år 2019–2021 (beskriven i Hembygden Dalsland 2020, META 2023 och Fornvännen 2023). Flera hembygdsföreningar vårdar dalsländska fornlämningar.

Restaurering av västra och norra muren på Dalaborgs fästning, Bolstads socken den 12 oktober år 1938. Foto: Nils Ivan Svensson, Vänersborgs museum.

En tidigare okänd medeltidskyrka hittades på 1980-talet i Murängen under Lövs herrgård, Gestads socken vid arkeologiska undersökningar av Lödöse Museum efter önskemål från Gestads hembygdsförening. Foto: Gudrun Rydberg.

Den största arkeologiska utgrävningen i Dalsland genomfördes i Edleskogs medeltida kyrkoruin åren 2019–2021 av Lödöse museum. En förvånansvärt stor tegelkyrka från tidig medeltid påträffades. Foto: Anton Lazarides, Lödöse Museum.

Idag förvaltas omkring 125 kulturhistoriska byggnader inklusive museer av 35 dalsländska hembygdsföreningar med totalt omkring 3 800 medlemmar. Målet är att arbeta för bevarande och utveckling av kulturarvet i dåtid – nutid – framtid. Gammelgården i Bengtsfors och Halmens Hus är det största friluftsmuseet i Västra Sverige. Foto: Gudrun Rydberg.

Mer kan läsas om Dalslands fornminnesförening i:

Arkivförteckningen för Dalslands Fornminnesförening kan ses på Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbunds hemsida i Hembygdsportalen på internet www.hembygd.se/dalsland

Aarsrud Christian, *Att upptäcka ett landskap: Dalsland genom kulturhistorien*. – Vänersborg, 2004.

Blomgren Åke, *Den dalsländska fornminnesföreningens första årtionden*. – i : *Hembygden Dalsland 1984*.

Börth A. G., *Den dalsländska hembygdsrörelsen: historik 1874–1934*. – i : *Hembygden Dalsland 1934 och 1935*.

Ragnesten Ulf, *Dalslands järnålder*. – i : *Hembygden Dalsland 1998*.

Rydberg Gudrun, *Dals fornminnesförenings första föremålskatalog*. – i : *Hembygden Dalsland 2006*.

Bilaga

1874 års stadgar för Dalslands Fornminnesförening. Originalen finns år 2009 i Gustaf Lizells arkiv. Volym nr Nc 874. Uppsala universitetsbibliotek.

Gustaf Lizells far kyrkoherden Johan Victor Lizell i Bolstad var medlem i Dalslands Fornminnesförening.

”Stadgar för Dalslands Fornminnesförening

§ 1.

Fornminnesföreningens ändamål är:

1:o) Att vårda och skydda fasta fornlemningar, såsom stenkummel, hällekestor, hällristningar, grafhögar och borglemningar m.m.

2:o) Att på ett ställe samla och ordna dess fornsaker.

3:o) Att anteckna och bevara:

a) hvad som ännu kvarlefver hos folket i berättelser, saga och sång, allt som kan bidra till den historiska kändedomen om Dalslands fornda inbyggare.

b) de särskilda ord- och språkbruk, hvilka afvika från den nu i skrift brukliga svenskan.

§ 2.

Medlem af föreningen är en hvar, som vill sträfva i de syften, hvilka i § 1 omnämnas och som till föreningens kassa erlägger minst 1 krona, en gång för alla.

§ 3.

Till vinnande af större lifaktighet och mera intresse samt möjligheten att oftare kunna sammanträffa och afhandla sådana frågor, som utgöra föreningens ändamål, så sönderfaller denna i 13 underafdelningar, hvardera omfattande ett af Dalslands pastorat, nemligen Bolstads, Frendefors, Örs, Torps, Ferglanda, Högsätters, Rölända, Eds, Torrskog och Wårviks socknar, Steneby, Hesselkogs, Åmåls och Tössö, hvardera afdelningen hafvande sin egen styrelse, bestående af Ordförande, Skrifvare och Skattmästare. Sådan underafdelning behåller inom densamma vunnen ledamotsafgift, dels för inköp af sådana fornsaker, som ej till skänks kunna erhållas, dels för bestridande af omkostnader för fornlemningarnes förflyttande till hufvudafdelningen, dit allt insamladt skall afsändas vid lägligt tillfälle och minst en gång om året. Sedermera uppstående öfverskott insändes tillika med uppgift å ledamöters namn, samt kassaredovisning till hufvudstyrelsen årligen den 1:ste Mars.

§ 4.

Den samfälda föreningens angelägenheter förvaltas af en styrelse, som till årssammankomsten afgifver berättelse. Denna bestyrelse utgöres af fem medlemmar, bland hvilka särskildt utses en till Ordförande, en till ställföreträdande Ordförande, en till Skattmästare, en till Uppsyningsman öfver samlingen och en till Skrifvare. Härförutan böra finnas tvenne ersättningsmän att af bestyrelsen efter behof tillkallas.

§ 5.

Billingsfors är tillsvidare föreningens huvudsäte, hvarest ock dess samlingar förvaras.

§ 6.

Bestyrelsens ledamöter fördela sin verksamhet på följande sätt: Ordföranden kallar föreningen och bestyrelsen till sammankomster samt leder der öfverläggningarne, tillser att dervid fattade beslut bifva ordentligen fullgjorda och bevakar vid alla tillfällen föreningens rätt och bästa. Ställföreträdande Ordföranden intar, då Ordföranden har förfall, dennes plats och är för öfrigt honom behjelpig i hvarjehanda göromål. Uppsyningsmannen vårdar och ordnar föreningens samlingar, upprättar med biträde af Skrifvaren öfver dem förteckning och ombesörjer, att de på vissa dagar hållas tillgängliga för allmänheten. Skrifvaren antecknar förhandlingar och beslut vid föreningens och bestyrelsens sammanträden, besörjer öfriga af föreningen, bestyrelsen eller dess Ordförande nödiga befunna skrivelser och håller förteckning öfver föreningens ledamöter. Skattmästaren uppbär föreningens inkomster och bestrider dess utgifter, samt förer deröfver ordentlig räkning, i hvilken underafdelningarnes räkenskaper upptagas. Räkenskapernas afslutning ställes på den 31 December och böra vara före Mars månads utgång aflemnade till granskarne, som äfven ega att afgifva anmärkning öfver förvaltningen i sin helhet. Så väl Uppsyningsmannen som Skrifvaren och Skattmästaren ställa sig för öfrigt till efterrettelse föreningens och bestyrelsens samt dess Ordförandes föreskrifter.

§ 7.

Utbyte eller afyttring af föreningens tillhörigheter må endast göras efter bestyrelsens beslut, derest ej bestyrelsen skulle i afseende på saker af mindre betydhet lemna åt Uppsyningsmannen någon frihet härutinnan, skolande denne likväl alltid sina åtgöranden härvid i bestyrelsens nästföljande sammanträde anmäla till godkännande.

§ 8.

Afhandlingar eller afbildningar i ämnen, som af föreningens verksamhet omfattas, skola af bestyrelsen söka vinnas genom utfästade lämpliga belöningar i mån af föreningens tillgångar.

§ 9.

Då till föreningen skänkes fornminnen bör detta tillkännagifvas genom uppläsande från predikstolen i den församling gifvaren befinner sig.

§ 10.

Föreningen håller årligen i Juni eller Juli månad allmän sammankomst, hvarom närmare kungöres i landskapets tidningar och förekommer dervid:

- a) uppläsning af bestyrelsens årsberättelse;
- b) föredragning af granskarnes berättelse samt fråga om godkännandet af bestyrelsens förvaltning;
- c) frågor om förändring i föreningens stadgar;
- d) val af bestyrelse samt bestyrelsesuppleanter;

e) val af heders och andra medlemmar, som § 2 omförmäler;

f) val af två granskare och två ersättningsmän för räkenskapernas och öfriga förvaltningens granskning;

g) orda föreningen rörande frågor, hvilka förut blifvit hos bestyrelsen skriftligen anmälda, eller vid tillfället väckas;

h) meningsutbyte öfver satser eller frågor, som af bestyrelsen blifvit framställda. Förslag till sådane frågor kunna af föreningens medlemmar insändas årligen före den 1 Maj till bestyrelsen, som eger att det föreslagna begagna eller icke.

§ 11.

Alla val och omröstningar ske öppet der ej någon medlem fordrar slutna sedlars anordnande. I fall lika röster ege ordföranden afgörande rösten.

§ 12.

Förslag om ändring eller tillägg i dessa stadgar kan vid årssammankomsten väckas och må vid samma tillfälle derom öfverläggas och beslutas, men ett sålunda fattadt beslut förblifver hvilande till nästa årssammankomst och får då endast oförändradt intagas.

Wenersborg. Wenersborgs-Postens bolags boktryckeri, 1874.”

Noter

1. Hemmansägaren Anders Magnus Magnusson (1830–1899) var född i Vagne, Håbols socken. Under 1870-talet skrev han artiklar till Tidning för Wenersborgs stad och län ofta med titeln *Bref från nordwestra Dal*. År 1875 bodde han i Dalen, Rölända socken och efter år 1876 i Hugeryr, Råggårds socken. (Källa: Jan Wegelius, *Den sägenomspunna släkten: om Håbols-släkten från Dalsland*. – Ed, 1987. – s. 206.
2. Mn [Magnusson Anders Magnus], *Bref från Nordwestra Dal*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, måndag 1 mars 1875, s. 3.
3. *Fornforskning*. – i : *Åmåls tidning* den 20 augusti 1875, s. 2.
4. Mn [Magnusson Anders Magnus], *Bref från Nordwestra Dal*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, måndag 6 mars 1876, s. 3.
5. *Rubbat minnesmärke undertecknat Holofernes*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, måndag 31 juli 1876, s. 3.
6. Montelius Oscar, *Svenska fornsakssamlingar*. – i : *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, No. 6 1874, Andra bandet, 3:e häftet, s. 273.
7. *Dals fornminnesförening ...* – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län* 1876, tisdag 18 april, s. 3.
8. *Från forna dagar undertecknat P*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, den 7 januari 1875, s. 4.
9. Montelius Oscar, *Svenska fornsakssamlingar*. – i : *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift*, No. 6 1874, Andra bandet, 3:e häftet, s. 271.
10. ”Strödda anteckningar från en kanalfärd genom sydwestra Wermland, Dal och Westergötland sommaren 1877 av Alfr. H – n. – i : *Malmö allehanda*, den 6 oktober 1877, s. 2.
11. *Bref från Dal*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, torsdag 1 november 1877, s. 2.
12. *Dalslands Fornminnesförening*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, måndag 11 februari 1878, s. 2.
13. *Bref från Dal*. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, torsdag 1 november 1877, s. 2.
14. ”Till förmån för Dalslands fornminnesförenings byggnadsfond ...”. – i : *Tidning för Wenersborgs stad och län*, torsdag 18 april 1878, s. 3.
15. Gustaf Bellander (1854–1909), litteratör, medarbetare i olika tidningar bl.a. som krönikör i *Göteborgsposten* 1891–1895 och redaktionssekreterare för *Morgonposten* i Göteborg 1896–1901. Gustaf Bellander var son till kommissionslantmätaren Hjalmar Bellander i Avesta. Han blev föräldralös år 1868 och bodde därefter hos sin farbror komminister Bellander först i Blomskog och sen i Bön och Gummenäs, Torrskogs socken 1870–1875 då han flyttade till Stockholm. Han hade gått på läroverket i Karlstad och Uppsala universitet. I *Åmåls tidning* den 22 februari 1878, s. 2 beskrivs han som ”En hr G.B. (Gust. B –ll—r), f.d. ”notisjägare” wid en Stockholmstidning, har från Stenebytrakten, der han nu har sin warelse, welat wisa att också han kan ”etwas machen”, och satte han sig derfor och skref ”småprat”, som han lyckades få in i Wenersborgstidningen. ...” Gustaf Bellander har inte kunnat återfinnas i kyrkböckerna för Steneby församling år 1878 men han hade en bror som var bosatt i Bäckefors och en faster och en syster som bodde kvar i Gummenäs till hösten 1878. Farbrodern hade då flyttat från Gummenäs till Åmål där han blivit kyrkoherde. Gustaf Bellander skrev under signaturerna G.B., Petter Frisk och Prosper Block. (Källa: *Svenskt Porträttgalleri XVI. Tidningsmän (biografier af Bernhard Lundstedt)*. – Ny tillökad upplaga. – Stockholm, 1910. – s. 13; Nygren C. E., *Biografiska anteckningar öfver lärjungar intagna vid Karlstads högre allm. läroverk åren 1864 – 74*. – Göteborg, 1912. – s. 9.; *Torrskogs församlings husförhörslängder 1870–1880*.
16. *Gubben med skåpet på en Landtmarknad är en visa från år 1849 av Johan Jolin (1818–1884)*.

17. Småprat från Stenebytrakten av signaturen G.B. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län, måndag 13 maj 1878, s. 3.
18. Annons om Dalslands Fornminnesförenings sammanträde 4 maj 1878. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län, måndag 29 april 1878, s. 4,
19. Annons om Dalslands Fornminnesförenings årsmöte måndag 1 december 1879. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län, den 17 november 1879, s. 4.
20. Genmäle undertecknat Medlem af fornminnesföreningen. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län, torsdag 23 maj 1878, s. 3.
21. A. G. Bördh, Den dalsländska hembygdsrörelsen : historik 1874–1934. – i : Hembygden Dalsland 1934, s. 15–16.
22. Dalslands Fornminnesförening. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län, måndag 21 januari 1878, s. 3.
23. Åmål. Hrr stadsfullmäktige ... – i : Åmåls tidning 1880, torsdag 30 september, s. 3.
24. Herrar stadsfullmäktige sammanträde sistlidne torsdags afton I: Åmålsposten år 1884, den 30 september, s. 2.
25. A. G. Bördh, Den dalsländska hembygdsrörelsen : historik 1874–1934. – i : Hembygden Dalsland 1934, s. 16.
26. Annons Delegarne uti Dalslands Fornminnesförening I : Åmåls tidning, den 9 juni 1881, s. 4.
27. Dalslands Museum. – i : Post- och Inrikes Tidningar 1881, den 12 januari, s. 3.
28. En tripp uppåt Dal. – i : Tidning för Wenersborgs stad och län 1881, måndagen den 27 juni, s. 2.
29. Dalslands museum. – i : Åmålsposten, den 6 november 1885, s. 2.
30. Tillkännagifves. – i : Åmålsposten 1893, den 16 augusti, s. 1.
31. Annons om ”Hus med handelslägenhet till salu i Åmål” undertecknad C. F. Ruda. – i : Åmolsposten, den 5 april 1899, s. 1; ”Millesvik. Fastighetsköp i Åmål”. – i : Seffletidningen, den 6 juli 1899, s. 3.
32. Halfva Åmål nedbrunnet ...” - i : Svenska Dagbladet, den 10 maj 1901, s. 2.
33. Vykort. Åmål. J.H. Perssons hus vid stora torget. Utgivet av Ida Larssons Bok- & Pappershandel. Poststämplat Åmål år 1906.
34. Svenska Kyrkans arkiv i Åmål. Husförhörslängder och Församlingsböcker 1895 – 1945. Arkiv digital.
35. Björilin Gustaf, Från en gammal svensk småstad: spridda minnen och anteckningar. – Åmål, 1977. – Faksimil av 1918 års originalutgåva, s. 34 fotnot 3.
36. Resebref till Socialdemokraten. Göteborg den 18 aug. 1888 undertecknat Fr. Sterky. – i : Socialdemokraten den 25 augusti 1888, s. 2.
37. Johannes Henriksson (1853–1935), var på besök hos en familj i Åmål sommaren 1889 enligt hans egna berättelse i artikeln ”Ett besök hos en nittionioåring [Olof Mathiasson på Albomstorpet utanför Åmål]”. – i : Hembygden Dalsland år 1931, s. 50. Han gjorde folkminnesuppteckningar men är mera känd för sina medicinalväxtodlingar och privatskolor i Mellerud 1885–1903, i Bengtsfors 1903–1906 och i Dals Rostock 1906–1934. Johannes Henriksson var uppväxt i Gunnarsnäs socken. (Källa: Jan Vegelius, Medicinalväxtodling med mera: om Johannes Herniksson och Rostocks Privata Elementarskola. – i : Hembygden Dalsland 1982.)
38. Ett besök i Dalslands museum undertecknad J. H – n. – i : Åmåls-Posten, lördagen den 11 januari 1890, s. 2.
39. Dals museum i Åmål. – i : Karlstadstidningen 25 maj 1889, s. 3.
40. Med anledning af boktryckerikonstens ... – i : Åmålsposten, den 30 augusti 1890, s. 2.
41. Rydberg Gudrun, Anna Margreta Ekelunds visbok från år 1818. – i : Hembygden Dalsland 2007, s. 69–110.
42. Protokoll fört i gemensamt sammanträde med ledamöter i Dalslands Fornminnesförenings båda kretsar i Mellerud den 24 september 1908 § 6. Dalslands Fornminnesförenings arkiv. Föreningsarkivet i Åmål.

Dalslands Fornminnesförening 150 år – 1874–2024

Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund ger ut denna broschyr med anledning av att det är 150 år sedan Dalslands Fornminnesförening bildades den 8 januari 1874 på Billingsholms herrgård i Billingsfors. Till broschyren hör en affischutställning med 10 affischer som sänds till intresserade medlemsföreningar och bibliotek.

Dalslands Fornminnesförening och Dalslands Hembygdsförbund gick ihop år 1925 och det nya namnet blev Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund. Dalslands Hembygdsförbund hade startats i Åmål den 13 mars 1918. Orsaken till sammanslagningen var att båda föreningarna hade landshövdingen som ordförande samt likartad verksamhet.